

مبادی سیره پژوهی

مهدی مردانی (گلستانی)^۱

چکیده

سیره پژوهی گونه‌ای از مطالعات اسلامی است که به تحقیق و پژوهش درباره سیره معصومان علیهم‌السلام می‌پردازد. این شاخه از مطالعات، نیازمند برخی پیش‌دانسته‌ها و آگاهی‌های بنیادین است که در ذیل مبادی علم قرار می‌گیرد. به این منظور در تحقیق حاضر، با الهام از دانش منطق و بهره‌گیری از اصول هشت‌گانه، برخی از مهم‌ترین مباحث مقدماتی مانند: تعریف، جایگاه، موضوع، مباحث و اهداف سیره پژوهی بررسی شده و چیستی و ماهیت این اصطلاح نوین‌یاد تبیین شده است. نتیجه حاصل از تحقیق که به روش توصیفی-تحلیلی انجام شده، نشان‌دهنده آن است که سیره پژوهی شاخه‌ای بینارشته‌ای است که با استمداد از برخی دانش‌های اسلامی نظیر: تاریخ، حدیث، اصول فقه و کلام اسلامی به تحقیق درباره مسائل سیره معصومان علیهم‌السلام می‌پردازد. سیره پژوهی با موضوع فعل معصوم دارای سه مبحث اصلی؛ سیره‌نگاری، اعتبارسنجی و معنایابی است و با سه هدف؛ استنباط، واقع‌نمایی و الگوگیری مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

کلیدواژه‌ها: سیره‌شناسی، مدخل سیره پژوهی، فلسفه سیره پژوهی، فعل معصوم علیهم‌السلام.

بیان مسئله

مبادی علم، مجموعه دانسته‌هایی است که پیش از ورود به یک دانش مورد بحث قرار می‌گیرد و موجب دریافت و درک صحیح از آن دانش می‌شود. در واقع، مبادی علم آن دسته از آگاهی‌هایی است که به بررسی موضوع، ماهیت و مسائل علم می‌پردازد و علم را از منظر بیرونی و روی آوردی فرادانشی توصیف می‌کند. از سوی دیگر، سیره پژوهی یکی از حوزه‌های مطالعات اسلامی است که در سال‌های اخیر به آن توجه زیادی شده و پژوهش‌های متعددی درباره آن به انجام رسیده است (بنگرید به: حسینیان مقدم، ۱۳۹۶؛ دلشاد تهرانی، ۱۳۸۳؛ شریف القرشی، ۱۴۳۰؛ عالم زاده نوری، ۱۳۹۱؛ محمدی ری شهری، ۱۳۹۴؛ مرتضی عاملی، ۱۳۸۵). با این همه، با بررسی پژوهش‌های مربوط به این حوزه آشکار می‌شود که این گونه مطالعات به برخی کاستی‌ها دچار است؛ از جمله: نبود تعریفی روشن از سیره پژوهی، عدم تبیین مبادی و مبانی سیره پژوهی و نبود ضوابط و قواعد حاکم بر فهم سیره معصومان علیهم‌السلام. این خلأ از آن رو پدید آمده است که سیره پژوهی عرصه‌ای تک بُعدی و بسیط انگاشته شده و به آن بیشتر به عنوان شاخه‌ای از مطالعات تاریخی نگریسته می‌شود (فیضی، ۱۳۹۷: ۱۶۸)؛ در حالی که سیره معصومان علیهم‌السلام افزون برداشتن ابعاد و مسائل متنوع، با دانش‌های گوناگونی در ارتباط است و در سطح یک منبع شناخت دین، نقش ایفا می‌کند (مطهری، ۱۳۹۳: ۳۷). از این رو، به رغم مطالعات فراوان صورت گرفته درباره سیره پژوهی، سؤالات متعددی درباره چیستی و ماهیت آن بی پاسخ مانده است؛ سؤالاتی مانند: سیره پژوهی دانشی مستقل است یا شاخه‌ای بینارشته‌ای؟ سیره پژوهی با چه دانش‌هایی از علوم اسلامی در ارتباط است؟ مباحث اصلی سیره پژوهی چیست و در چه حوزه‌هایی کارایی دارد؟

برای پاسخ به این سؤالات، با الهام از رئوس ثمانیه یا اصول هشت‌گانه مطرح در دانش منطق، به تبیین عناوینی پرداخته می‌شود که در شناخت مبادی سیره پژوهی تأثیرگذار است. گفتنی است که اصول هشت‌گانه عناوینی است که معمولاً برای ایجاد بصیرت و

آگاهی نسبت به یک علم بیان شده و از آنجا که در سرآغاز و مقدمه کتاب‌ها آمده، به رئوس ثمانیه شهرت یافته است. این عناوین عبارت‌اند از: ۱. تعریف علم، ۲. موضوع علم، ۳. فایده علم، ۴. مؤلف علم، ۵. مباحث علم، ۶. جایگاه علم، ۷. غرض علم، ۸. روش‌های تعلیم علم (فارابی، ۱۴۰۴: ۹۴؛ یزدی، بی‌تا: ۱۱۹). لیکن در این مجال، تنها درباره برخی از مهم‌ترین آن‌ها که بیشترین ارتباط را با سیره‌پژوهی دارند، بحث می‌شود. در این باره پژوهش مستقلی صورت نگرفته است و تنها در برخی کتاب‌ها و مقالات به بعضی خصوصیات سیره‌پژوهی اشاره شده است؛ چنان‌که در سلسله نشست‌های علمی پژوهشکده تاریخ اسلام که با عنوان سیره‌پژوهی منتشر شده، برخی از مبانی و اصول سیره‌پژوهی مورد بحث قرار گرفته است (فیضی، ۱۳۹۷: ۱۷)، سید جعفر مرتضی‌عاملی در کتاب خود ضمن آسیب‌شناسی برخی سیره‌نگاری‌ها، به بعضی شرایط و لوازم سیره‌پژوهی؛ مانند: جامع‌نگری، اعتبارسنجی و نگاه فرارشته‌ای توجه نشان می‌دهد (مرتضی‌عاملی، ۱۳۹۶: ۱۸، ۱۳۱، ۲۵۲). همچنین سیدعلیرضا واسعی در مقاله‌ای در این باره درصدد ارائه تعریفی از سیره‌پژوهی برآمده و آن را کوششی دینی برای ارائه الگوی زیستی معنا می‌کند (واسعی، ۱۳۹۸: ۹۴)؛ اما هیچ‌یک از آثار یادشده به تبیین مبادی سیره‌پژوهی نپرداخته و مسائل مربوط به حیثیت دانشی آن را نکاویده است.

۱. تعریف سیره‌پژوهی

در این باره به غیر از چند بیان کوتاه، تعریف روشنی از سیره‌پژوهی ارائه نشده و عموم محققان به علت آسیب‌هایی؛ مانند: بداهه‌انگاری مفهوم سیره‌پژوهی (آقایی، ۱۳۸۷: ۴۵-۵۴)، اکتفا به برخی ویژگی‌های آن (غلامی دهقی، ۱۳۹۹: ۱۱-۲۳)، تقلیل دامنه سیره‌پژوهی به سیره‌نگاری (پناهی خیابوی، ۱۳۹۵: ۷-۲۶) و خلط بین دو اصطلاح تاریخ و سیره (واسعی، ۱۳۹۹: ۷-۹) از ارائه تعریف دقیق سیره‌پژوهی خودداری ورزیده‌اند؛ اما با جست‌وجو در اصطلاح‌نامه‌ها و فرهنگ‌نامه‌هایی که به توصیف کلمات پُرکاربرد یک موضوع خاص پرداخته‌اند، چنین به دست می‌آید که واژه «سیره» در دانش‌های متعدد

اسلامی کاربرد دارد. تنوع این دانش‌ها نشان می‌دهد که «سیره» اصطلاحی بینارشته‌ای است و گستره دانشی سیره‌پژوهی شماری از علوم اسلامی را دربرمی‌گیرد. براین اساس، می‌توان سیره‌پژوهی را گونه‌ای از مطالعات اسلامی دانست که به صورت بینارشته‌ای به تحقیق درباره رفتار معصومان علیهم‌السلام می‌پردازد. در واقع، سیره‌پژوهی یک دانش مستقل نیست و در یک دانش خاص نیز هضم نشده است؛ بلکه شاخه‌ای میان‌رشته‌ای است که با استمداد از برخی دانش‌های اسلامی به بررسی مسائل مربوط به رفتار معصومان علیهم‌السلام می‌پردازد؛ چنان‌که تنوع منابع سیره‌پژوهی و گستره مسائل آن برهویت بینارشته‌ای مطالعات سیره‌پژوهی گواهی می‌دهد (بیات و طلوع برکاتی، ۱۳۹۳: ۲۱۴-۲۲۶).

۲. جایگاه سیره‌پژوهی

برای بررسی جایگاه سیره‌پژوهی در میان علوم اسلامی می‌باید به دانش‌هایی رجوع کرد که در تعاملی دوسویه، با سیره‌پژوهی به دادوستد می‌پردازند. تاریخ، حدیث، اصول فقه و کلام اسلامی چهار دانشی هستند که با سیره‌پژوهی پیوند خورده و به تبیین و تحلیل مسائل سیره معصومان علیهم‌السلام یاری می‌رسانند؛ چهارگانه‌ای که در حقیقت، قلمرو دانشی سیره‌پژوهی را تشکیل می‌دهند و شناخت مبانی، منابع و کارکردهای سیره معصومان علیهم‌السلام به ارجاع و استناد به آن‌ها نیازمند است؛ چنان‌که تاریخ و حدیث، منابع و داده‌های سیره‌پژوهی را تأمین می‌کند، اصول فقه نیز قواعد و ضوابط سیره‌پژوهی را پوشش می‌دهد و کلام اسلامی نیز درباره مبانی سیره‌پژوهی به بحث می‌پردازد. گواه این مطلب کتاب الارشاد شیخ مفید است که با بهره‌گیری از منابع کلامی، تاریخی و روایی به نگارش شرح حال ائمه معصومین علیهم‌السلام پرداخته است (صفری فروشانی، ۱۳۸۷: ۳۸، ۵۹). البته دانش‌های یادشده خود دارای شاخه‌ها و گرایش‌های گوناگونی هستند که برخی از آن‌ها ارتباط بیشتری با سیره‌پژوهی داشته و در واقع، عرصه‌های مطالعاتی سیره‌پژوهی به شمار می‌آیند؛ چنان‌که در دانش تاریخ، چهار شاخه مغازی، شمائل، دلائل و خصائص با مباحث سیره‌پژوهی ارتباط تنگاتنگی دارد و نمونه‌های بیشتری از سیره معصومان علیهم‌السلام را

در اختیار قرار می‌دهد.^۱ همچنین دانش حدیث دارای شاخه‌های متعددی است که از آن میان عناوینی چون؛ فقه الحدیث، اختلاف الحدیث و مشکل الحدیث بیشترین میزان ارتباط با سیره پژوهی را دارد و در مباحثی چون؛ قواعد فهم سیره، طرق حل اختلاف سیره و نیز علل و عوامل مشکل سیره نقش ایفا می‌کند (افشاری، ۱۳۸۹: ۱۵۸؛ مهریزی، ۱۳۷۹: ۱۶). از سوی دیگر، عناوینی نظیر حجیت و دلالت سیره در دانش اصول فقه (مردانی، گلستانی، ۱۳۹۸ (ب): ۳۸) و علم و عصمت معصوم در کلام اسلامی (حسن بگی، ۱۳۹۶: ۴۹؛ مرتضی عاملی، ۱۳۷۰: ۶۴) با مباحث سیره پژوهی مرتبط است و در شناخت مبانی آن تأثیر می‌گذارد. البته این مرزبندی به معنای انحصار سیره پژوهی در دانش‌های یادشده نیست و به چهارگانه پیش گفته محدود نمی‌شود؛ بلکه به این معناست که سیره پژوهی با علوم یادشده دابوستد بیشتری دارد و بیشتر در حل مسائل و چالش‌های خود، از آن علوم کمک می‌گیرد.

۳. موضوع سیره پژوهی

سیره پژوهی از نظر مسائل و مباحث دانشی به بعضی دیگر از انواع مطالعات اسلامی؛ مانند: «سنت پژوهی» و «تاریخ پژوهی» شباهت نزدیکی دارد؛ چراکه در مباحث مربوط به سنت از فعل و رفتار معصومان علیهم‌السلام بحث می‌شود و در مطالعات تاریخ اسلام از سلوک و سیره معصومان علیهم‌السلام سخن به میان می‌آید. یکی از راه‌هایی که به تمایز این گونه مطالعاتی (سیره پژوهی) از دو گونه پیش گفته کمک می‌کند، تعیین موضوع سیره پژوهی است. از این رو باید گفت که موضوع محوری در مطالعات سیره معصومان علیهم‌السلام، «فعل معصوم»

۱. منظور از «مغازی» جنگ‌ها و نبردهایی است که پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در آن‌ها حضور داشته است و مراد از «شمائل» مطالبی است که درباره ویژگی‌ها و اوصاف جسمانی، اخلاقی و رفتاری پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم بیان شده است. «دلایل» به مباحث مربوط به اثبات حقانیت، احتجاجات و معجزات پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم اختصاص دارد و «خصائص» نیز ویژگی‌های رفتاری و سلوک اجتماعی پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم را بیان می‌کند (جعفریان، ۱۳۷۲: ۶۹).

است؛ چراکه برپایه مستندات لغوی، اصطلاحی و دینی، عنصر اصلی در مفهوم سیره «فعل» است (مردانی گلستانی، ۱۳۹۸ (الف): ۹۷) و مطالعه نمونه‌های عینی سیره معصومان علیهم‌السلام نیز حکایت از خصوصیت فعلی سیره دارد (برقی، بی تا: ۲ / ۳۲۰؛ ثقفی، ۱۳۹۵: ۳۱ / ۱؛ کلینی، ۱۳۶۳: ۴۱۱ / ۱). منظور از فعل، هرگونه کنش و واکنش غیرقولی است که در مواجهه با وقایع جاری، زمان ظهور پیدا می‌کند؛ خواه ایجابی باشد یا امتناعی، خواه مستمر و تکرارپذیر باشد یا مقطعی و دفعی (مردانی گلستانی، ۱۳۹۸ (ب): ۱۴). بنابراین سیره‌پژوهی با سنت پژوهی تفاوت دارد؛ چراکه سنت از نظر موضوع شامل: قول، فعل و تقریر معصوم علیهم‌السلام می‌شود (مظفر، بی تا: ۲ / ۶۳)؛ اما سیره تنها افعال معصوم را دربر می‌گیرد. همچنین سیره‌پژوهی با تاریخ‌پژوهی متفاوت است؛ چراکه موضوع تاریخ اسلام، گزارش‌هایی است که شامل سه محور: شخصیت، سرگذشت و حوادث باشد؛ یعنی نقل خصوصیات، صفات و ویژگی‌ها، یا روایت سرگذشت، شرح حال و زندگی‌نامه یا حکایت وقایع، حوادث و رخداد‌های مربوط به معصوم؛ در حالی که موضوع سیره افعال معصوم است و تنها برگزارش‌هایی تکیه دارد که حکایت‌کننده کنش و واکنش معصوم علیهم‌السلام باشد. از این رو، رابطه سیره‌پژوهی با دو عنوان دیگر به شکل رابطه «عموم و خصوص من وجه» است که در برخی مصادیق مشترک و در برخی دیگر متمایزند.

۴. مباحث سیره‌پژوهی

سیره‌پژوهی دارای سه مبحث اصلی است که مهم‌ترین زمینه‌های پژوهش درباره سیره معصومان علیهم‌السلام را تشکیل می‌دهد. این سه مبحث که بر اساس مسائل سیره‌پژوهی تعیین شده عبارت است از: کتابت، وثاقت و دلالت که با عناوینی چون: سیره‌نگاری، اعتبارسنجی و معنایابی یاد می‌شود. در این میان، سیره‌نگاری بیشترین سهم را در مطالعات سیره به خود اختصاص داده است و عملاً موجب تقلیل دامنه سیره‌پژوهی به سیره‌نگاری شده است (فیضی، ۱۳۹۷: ۳۱، ۱۶۶)؛ در حالی که سیره‌نگاری تنها یکی از حوزه‌های سیره‌پژوهی است که هم‌سوبا تاریخ‌نگاری رونق پیدا کرده و به یکی از

عرصه‌های پژوهشی تبدیل شده است (طیّبی، ۱۳۸۵: ۱۲۸). منظور از اعتبارسنجی، بررسی اصالت و وثاقت متونی است که به عنوان سیره معصومان علیهم‌السلام شناخته می‌شوند؛ چراکه برخی از متونی که به عنوان سیره معصومان علیهم‌السلام معرفی می‌شوند، از اعتبار لازم برخوردار نیستند و نمی‌توان آن‌ها را به معصوم علیه‌السلام نسبت داد؛ برای نمونه، روایت مطلق بودن امام حسن علیه‌السلام (کلینی، ۱۳۶۳: ۶ / ۵۶)، نماز خواندن امیرالمؤمنین علیه‌السلام بدون طهارت (طوسی، ۱۳۶۵: ۳ / ۴۰) و انگشتر طلا در دست کردن پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم. این متون از جمله متونی است که بدون بررسی‌های اعتبارشناسانه، نمی‌توان معتبر شمرد و به ایشان منسوب کرد. مقصود از معنایابی نیز، کشف مفاد و پیام سیره معصومان علیهم‌السلام است که از طریق فهم متن و شناخت قراین کلامی و مقامی به دست می‌آید؛ برای نمونه فهم مراد امیرالمؤمنین علیه‌السلام از نشستن زیر دیوار خراب (کلینی، ۱۳۶۳: ۲ / ۵۸)، کشف مقصود امام رضا علیه‌السلام از ایجاد تفاوت در مسیر آمدوشد (کلینی، ۱۳۶۳: ۵ / ۳۱۴) و تحلیل امتناع پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم از قیمت‌گذاری کالا (ابن بابویه، ۱۳۶۳: ۳ / ۲۶۵) از جمله نمونه‌هایی است که در بخش معنایابی سیره معصومان علیهم‌السلام مورد بحث قرار می‌گیرد.

۵. اهداف سیره‌پژوهی

هنگامی که پژوهش‌های مربوط به سیره معصومان علیهم‌السلام بررسی می‌شود، چنین فهمیده می‌شود که در این گونه از تحقیقات، سه هدف اصلی مدنظر بوده است: استنباط احکام شرعی، گزارش وقایع تاریخی و الگوگیری از معصوم علیه‌السلام. برپایه این اهداف، سیره‌پژوهان دست‌کم به سه گروه مختلف تقسیم می‌شوند: نخست، گروهی که از سیره به منزله منبع شناخت دین بهره می‌گیرند و با هدف کشف آموزه‌های فقهی به سیره معصومان علیهم‌السلام رجوع می‌کنند (ابن قیّم، ۱۴۱۵)؛ دوم، گروهی که به سیره به عنوان گزارش تاریخی می‌نگرند و با هدف کشف وقایع خارجی به مطالعه سیره معصومان علیهم‌السلام می‌پردازند (مرتضی عاملی، ۱۳۸۵) و سوم، گروهی که سیره را به مثابه الگوی عملی می‌شناسند و با هدف شناخت سبک زندگی، سیره معصومان را بررسی می‌کنند (طباطبایی، ۱۴۱۶). به بیان

دیگر، اندیشمندان اسلامی از طریق پژوهش در سیره، سه هدف مختلف را دنبال می‌کنند که نتایج حاصل از هر یک در سه عرصه: قلمرو، مفاهیم و مبانی نمایان می‌شود؛ چنان که گروه نخست که در پی دستیابی به احکام تکلیفی هستند، بیشتر به مباحث فقهی سیره نظر دارند؛ گروه دوم که به دنبال گزارش زندگانی پیامبر ﷺ و خاندان ایشان هستند، بر مطالعات تاریخی سیره تمرکز می‌کنند و گروه سوم که به صحیح زیستن می‌اندیشند، بیشتر به مباحث تربیتی سیره می‌پردازند.

نتیجه‌گیری

- سیره‌پژوهی گونه‌ای از مطالعات اسلامی است که به صورت بینارشته‌ای به تحقیق درباره رفتار معصومان علیهم‌السلام می‌پردازد؛
- سیره‌پژوهی با چهار دانش: تاریخ، حدیث، اصول فقه و کلام اسلامی پیوند خورده و در تبیین و تحلیل مسائل خود از آن‌ها کمک می‌گیرد؛
- موضوع سیره‌پژوهی، فعل معصوم است که بر پایه عنصر محوری مفهوم سیره به دست می‌آید؛
- سیره‌پژوهی دارای سه عرصه اصلی است که با عناوینی چون: سیره‌نگاری، اعتبارسنجی و معنایابی شناخته می‌شوند؛
- استنباط احکام شرعی، گزارش وقایع تاریخی و الگوگیری از معصوم علیهم‌السلام سه هدف اصلی است که در مطالعات سیره‌پژوهی مدنظر قرار می‌گیرد.

منابع

۱. آقایی، سیدعلی، «فراز و فرود سیره‌پژوهی در غرب»، *آئینه پژوهش*، شماره ۲ و ۳، ۱۳۸۷ش، ص ۴۵-۵۴.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی، *من لا یحضره الفقیه*، تصحیح علی اکبر غفاری، مؤسسه النشر الإسلامی، قم، ۱۳۶۳ش.
۳. ابن قیّم، محمد بن ابی بکر، *زاد المعاد فی هدی خیر العباد*، مؤسسه الرساله، بیروت، ۱۴۱۵ق.
۴. افشاری، محمدحسین، «بازشناسی هندسه علوم حدیثی»، *حدیث حوزه*، شماره ۱،

- زمستان ۱۳۸۹ ش، ص ۱۴۹-۱۶۹.
۵. برقی، احمد بن محمد، *المحاسن*، تصحیح جلال‌الدین محدّث، دارالکتب الإسلامیه، قم، بی‌تا.
۶. بیات، علی و سمیه طلوع برکاتی، «بایسته‌های منبع‌شناسی سیره‌نوی»، *پژوهش‌نامه تاریخ تمدن اسلامی*، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۳ ش، ص ۲۱۴-۲۲۶.
۷. پناهی خیوای، شهرام، «تأملی در ماهیت تاریخ‌نگاری سیره‌پژوهی». *سیره‌پژوهی اهل‌بیت*، شماره ۲، فروردین ۱۳۹۵ ش، ص ۷-۲۶.
۸. تفتی، ابراهیم بن محمد، *الفحارات*، تصحیح جلال‌الدین محدّث، انجمن آثار ملی، تهران، ۱۳۹۵ ش.
۹. جعفریان، رسول، *تاریخ سیاسی اسلام*، سازمان چاپ و نشر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، ۱۳۷۲ ش.
۱۰. حسن‌بگی، علی، «واکاوی تأثیر‌باورهای کلامی بر فهم حدیث و آسیب‌های آن»، *علوم حدیث*، دوره ۲۲، شماره ۸۳، بهار ۱۳۹۶ ش، ص ۴۲-۷۰.
۱۱. حسینیان مقدم، حسین، *تطورشناسی سیره‌نگاری با تکیه بر اصحاب امامان*، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ۱۳۹۶ ش.
۱۲. دلشاد تهرانی، مصطفی، *سیره‌نوی (منطق عملی)*، انتشارات دریا، تهران، ۱۳۸۳ ش.
۱۳. شریف القرشی، باقر، *موسوعة سیره‌ أهل البيت (علیهم‌السلام)*، دارالمعروف، قم، ۱۴۳۰ ق.
۱۴. صفری فروشانی، نعمت‌الله، «الارشاد و تاریخ‌نگاری زندگانی ائمه»، *شیعه‌شناسی*، دوره ۵، شماره ۱۸، ۱۳۸۶ ش، ص ۳۷-۷۶.
۱۵. طباطبایی، سید محمد حسین، *سنن‌النبی*، مؤسسة النشر الإسلامی، قم، ۱۴۱۶ ق.
۱۶. طوسی، محمد بن حسن، *تهذیب‌الأحكام*، دارالکتب الإسلامیه، تهران، ۱۳۶۵ ش.
۱۷. طبیبی، سید محمد، «سیره‌نگاری در تاریخ اسلام»، *نامه تاریخ‌پژوهان*، شماره ۸ و ۹، ۱۳۸۵ ش، ص ۱۲۷-۱۳۹.
۱۸. عالم‌زاده نوری، محمد، *استنباط حکم اخلاقی از سیره و عمل معصوم*، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ۱۳۹۱ ش.
۱۹. غلامی دهقی، علی، «آسیب‌شناسی مبانی و پیش‌انگاره‌ها در مطالعات تاریخ‌اهل‌بیت»، *سیره‌پژوهی اهل‌بیت*، شماره ۱۰، ۱۳۹۹ ش، ص ۱۱-۲۳.
۲۰. فارابی، محمد، *الألفاظ المستعملة فی المنطق*، تحقیق محسن مهدی، دارالمشرق، بیروت، ۱۴۰۴ ق.
۲۱. فیضی، محمد، *سیره‌پژوهی (سلسله‌نشست‌های علمی گروه سیره‌ معصومین)*، پژوهشکده تاریخ اسلام، تهران، ۱۳۹۷ ش.

۲۲. کلینی، محمد بن یعقوب، *الکافی*، تصحیح علی اکبر غفاری، دار الکتب الإسلامیه، تهران، ۱۳۶۳ ش.
۲۳. محمدی ری شهری، محمد، *سیره پیامبر خاتم*، دار الحدیث، قم، ۱۳۹۴ ش.
۲۴. مرتضی عاملی، سید جعفر، *الگوی سیره پژوهی و اندیشه های اسلامی (مصاحبه ها و گفتگوها)*، گردآوری و تحقیق سید محمد مرتضی عاملی، مرکز نشر و ترجمه آثار علامه محقق سید جعفر مرتضی عاملی، قم، ۱۳۹۶ ش.
۲۵. مرتضی عاملی، سید جعفر، *الصحيح من سيرة النبي الأعظم ﷺ*، دار الحدیث، قم، ۱۳۸۵ ش.
۲۶. مرتضی عاملی، سید جعفر، «گفتگو با استاد جعفر مرتضی عاملی»، *آینه پژوهش*، شماره ۵، بهمن و اسفند ۱۳۶۹ ش، ص ۶۰-۷۲.
۲۷. مردانی گلستانی، مهدی، «بازپژوهی مفهوم «سیره» در مطالعات شیعه»، *عیار پژوهش در علوم انسانی*، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۸ ش (الف)، ص ۸۵-۱۰۲.
۲۸. مردانی گلستانی، مهدی، *توسعه استنباط از فعل معصوم*، بنیاد پژوهش های اسلامی، مشهد، ۱۳۹۸ ش (ب).
۲۹. مطهری، مرتضی، *سیری در سیره نبوی*، صدرا، تهران، ۱۳۹۸ ش.
۳۰. مظفر، محمدرضا، *أصول الفقه*، اسماعیلیان، قم، بی تا.
۳۱. مهریزی، مهدی، «دانش های حدیثی؛ گذشته، حال، آینده»، *علوم حدیث*، شماره ۱۶، تابستان ۱۳۷۹ ش، ص ۲-۲۴.
۳۲. واسعی، سیدعلیرضا، «سخنی در ضرورت سیره پژوهی»، *سیره پژوهی اهل بیت*، دوره ۶، شماره ۱۰، ۱۳۹۹ ش، ص ۷-۹.
۳۳. واسعی، سیدعلیرضا، «سیره / سیره پژوهی و تنگنای کارآمدی در دنیای امروز»، *پژوهش نامه تاریخ تشیع*، دوره ۳، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۸ ش، ص ۹۱-۱۰۶.
۳۴. یزدی، ملاعبدالله، *الحاشية على تهذيب المنطق للتفتازاني*، مؤسسة النشر الإسلامی، قم، بی تا.